

Terapeutické aspekty čtenářství u žáků se speciálními vzdělávacími potřebami

NĚMEC, Zbyněk; NOVÁ ŠKOLA o. p. s.

Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami mají v období základní školní docházky četné, větší či menší, obtíže s osvojováním znalostí a dovedností v jednotlivých vyučovacích předmětech; v závislosti na povaze postižení/znevýhodnění mají někteří žáci větší problémy v jazyce, jiní v matematice, další zase ve výchovách. S těmito potížemi škola zpravidla počítá a vzdělávací obsahy i prostředky uzpůsobuje tak, aby i žáci se speciálními vzdělávacími potřebami mohli uspět.

Vedle specifických obtíží ve vyučovacích předmětech mají ale mnozí žáci se speciálními vzdělávacími potřebami významné obtíže v obecnější, psycho-sociální rovině. Žáci se zdravotním postižením i žáci se sociálním znevýhodněním často mívají nižší sebevědomí, vnímají své horší přijetí v kolektivu, namísto vyučovacích obsahů přemýšlejí nad problémy v rodinném prostředí... Narozdíl od problémů s osvojováním dílčích znalostí zůstávají tyto problémy psycho-sociální povahy ve škole neřešeny.

Jednou z možností jak do školního i mimoškolního vzdělávání zapojit záměrné ovlivňování psychické vyrovnanosti žáků se speciálními vzdělávacími potřebami i jejich přijetí v kolektivu vrstevníků je využití biblioterapeutických prvků (zejména v podobě řízeného čtenářství) v četbě. Přirozeně nejde o postupy, které by mohly psycho-sociální problémy žáků zcela vyřešit, jistě ale mohou k jejich řešení přispět.

Stručně o biblioterapii

V době svého vzniku (respektive v době svého pojmenování, protože terapeutické dopady četby jsou jinak využívány odnepaměti) byla biblioterapie úzce pojímána jako psychoterapeutická subdisciplína; například Velká všeobecná Encyklopedie Diderot (2000, s. 313) dosud charakterizuje biblioterapii jako metodu „*využívající četbu k léčbě psychických poruch, buď individuálně, nebo skupinově*“. V současnosti se vyskytuje i dvojdimenzionální, tedy jak úzce psychoterapeutické tak i více obecné, pojetí biblioterapie, které uvádějí například Pavel Hartl a Helena Hartlová v Psychologickém slovníku (2000, s. 74): „*Metoda psychoter., využívající léčebné n. podpůrné účinky četby; způsob komunikace, v níž se tištěný text stává terapeutickým prostředkem, podporujícím léčebný vliv prostředí zejm. ve zdravotnických zařízeních.*“

V současné podobě se biblioterapie vrací k širšímu pojetí v minulosti předznamenanému například Eleanor Frances Brownovou (1975), která biblioterapii chápala jako použití vybraných literárních materiálů coby podpůrných terapeutických prostředků v medicíně a psychiatrii a zároveň jako poradenství při řešení osobních problémů prostřednictvím řízeného čtenářství. V oblasti vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami se postavení biblioterapie věnuje například Pavel Svoboda (in Müller, 2005), který dělí biblioterapii na cílenou a necílenou. Cílená

biblioterapie je podle Svobody (in Müller, 2005, s. 152) využívána především psychoterapeuty, v oblasti vzdělávání se pak podle téhož autora využívá hlavně biblioterapie necílená, „*kteřá slouží především k navození pocitu klidu, uvolnění, někdy však i pocitu síly, energie, koncentrace, sebevědomí.*“

Cíle řízeného čtenářství

Za řízené čtenářství je v kontextu biblioterapie považován záměrný výběr takových knih, jejichž náměty korespondují s konkrétními problémy konkrétního čtenáře, a následná systematická práce s vybraným textem. Na základě práce Leaha Daviese (2003) můžeme cíle řízeného čtenářství určit následovně:

- pomoci čtenáři identifikovat a potvrdit své vlastní pocity;
- pomoci čtenáři, aby si uvědomil, že i jiní mají problémy podobné jeho vlastním;
- pomoci podnítit diskusi o konkrétních problémech čtenáře;
- pomoci rozvíjet myšlenky a sebevědomí čtenáře;
- pomoci čtenáři objevit dostupná řešení a možnosti vypořádání se s problémem;
- pomoci čtenáři zvolit konstruktivní směr v jednání.

Využití biblioterapeutických postupů v mimoškolním vzdělávání

V prostředí mimoškolního vzdělávání můžeme principy biblioterapeutické práce využít především při záměrném výběru knih následně doporučených žákům, jejichž specifické problémy i potřeby bude námět vybrané knihy reflektovat. Šíře konkrétního uplatnění odpovídá šíři problémů, se kterými se mohou žáci potýkat, uveďme si tedy alespoň několik příkladů tématiky odpovídajících vybraných doporučeným knihám, jejichž anotace najdete v příloze:

 Předškolákům i začínajícím čtenářům, kteří řeší problémy s vlastním strachem, může pomoci příběh zajíce a draka od Stefana Gemmela, který můžeme u dětí použít i k podnícení diskuze o pomoci silnějších slabším – více viz příloha 1.

 Pro sociálně znevýhodněné děti v předškolním i mladším školním věku, které se častěji stěhují a jejich domácí prostředí je mnohdy velmi bezútěšné, může být zajímavý příběh šneka Palmáce, který nešťastnou náhodou přijde o svou ulitu. Pohádku od Zuzany Pospíšilové, ve které nešťastnému šnekovi pomáhají různá jiná zvířata, lze použít i pro podpoření sociálního postavení dětí se sociálním znevýhodněním v kolektivu – více viz příloha 2.

 Alespoň někteří školáci, kteří vyrůstají bez rodičů, jistě ocení příběh holčičky Cilky, příběh z dětského domova, ve kterém děti vyrůstají šťastné a spokojené. Kniha Ivy Procházkové, ve které dětská fantazie vítězí nad pořádkem (některých) dospělých, může cestou vzájemného porozumění pozitivně ovlivnit i vztah mezi vychovateli a vychovávanými a tedy být prospěšná nejen dětem, ale i učitelům – více viz příloha 3.

 Ustavičné zapomínání doprovázené posměchem okolí, které trápí prasátko v pohádce Ljuby Štíplové, se velmi podobá každodenní zkušenosti dětí s poruchami pozornosti (typu ADHD, ADD).

Dětem s poruchou knížka pomůže k pocitu, že se svými problémy nejsou jediní, jejich spolužáky zas může vést k větší míře empatie a podpory – více viz příloha 4.

 Častěji než ostatní se děti s postižením/znevýhodněním stávají obětmi šikany a různých ústrků od ostatních členů kolektivu – k poznání, že jejich situace není neřešitelná a že i silnějšího protivníka lze snadno přemoci lze, může dětem středního a staršího školního věku pomoci pohádkový příběh od Aldouxe Huxleyho – více viz příloha 5.

Další zajímavé a vhodné tituly pro čtení (nejen) s žáky se speciálními vzdělávacími potřebami můžete najít na internetovém portálu Bibliohelp: www.bibliohelp.cz.

Přílohy: Příklady doporučených literárních titulů

Příloha 1

GEMMEL, Stefan: *Žádný strach, zajíčku*

Praha: Nakladatelství Thovt 2005. ISBN 80-903653-3-7.

Anotace:

Krátký příběh mírumilovného a dobrosrdečného draka Boda, který tráví celé dny obdivováním květín a motýlů. Teprve při setkání se zajícem se Bodo dozví, jak se má chovat opravdový drak, že má plivat oheň a nahánět ostatní zvířatům hrůzu.

Strašení Bodovi zprvu moc nejde, je ale důležité, aby se to pořádně naučil – zajíc, který se každý večer začíná bát a vlastně ani neví čeho, se rozhodl, že vystraší vlastní strach. Spolupráce Boda se zajícem se nakonec vydaří, Bodo vystraší a zažene zajíčkův strach, zajíček konečně může v klidu usnout a Bodo se vrací ke své klidné, dobrácké povaze.

Příběh o tom, že být přátelský je víc než být strašný a děsivý, i o boji s vlastními obavami a strachy je vhodný pro předškoláky i pro začínající čtenáře.

Čím může kniha zaujmout:

- tématem – vítězství nad strachem, převaha dobrých vlastností nad špatnými
- krátký příběh, který se hodí i pro nečtenáře a děti se slabší pozorností
- bohatý obrazový doprovod lze využít pro nácvik orientace na stránce

Otázky a odpovědi ke knize:

Čeho se zajíček asi bojí?

Nevíme a neví to ani zajíček sám, jeho strach nemá jasnou příčinu.

Proč zajíček chce, aby byl Bodo strašný a děsivý?

Zajíček si přeje, aby Bodo postrašil a zahnal jeho strach.

Podaří se Bodovi vyděsit zajíčkův strach?

Ano, Bodo se zatváří tak děsivě, že zajíčkův strach zažene a zajíček hned v klidu usne.

Čeho se bojíte vy? Dal by se váš strach také tak vyděsit a zahnat?

...

Znáte někoho tak dobráckého jako je drak Bodo?

...

Ukázka:

...

*Bodo se zadíval na mrňouska velkýma očima. „Tak? A jakpak se tedy chová drak?“
„Ty to nevíš? Draci řvou, dělají obrovský rámus a nahánějí hrůzu všem zvířatům.“
„Oni straší zvířátka?“ Zeptal se překvapeně Bodo. „Pročpak to ti draci dělají?“
Zajíc zakroutil hlavou nad takovou nevědomostí. „Draci se narodili, aby děsili,“ vysvětloval.
„Nahánějí všem strach. A nikdy, slyšíš, nikdy jsem neslyšel o žádném drakovi, který by trhal květiny a zpíval písničky.“
...*

Příloha 2

POSPÍŠILOVÁ, Zuzana: *Domeček pro šneka Palmáce*

Praha: Portál 2008. ISBN 978-80-7367-463-2.

Anotace:

Nešťastnou náhodou se zahradnímu hlemýždi Palmácovi rozbila jeho ulita – ale jaký by to byl šnek bez vlastního domečku?

Během svého putování potkává Palmác postupně jedenáct různých zvířecích kamarádů, z nichž se každý pokouší vymyslet pro Palmáce náhradu za jeho ulitu... beruška Věruška vymyslí domeček z jahody, housenka Boženka vytvoří domeček z hrachového lusku, střevlík Pavlík navrhne namísto ulity příbytek z makovice... ale až poslední řešení od straky Klárky se ukáže jako to pravé.

Příběh, jehož autorkou je dětská psychologka, vypráví o síle nezištné pomoci a dává naději na řešení i zdánlivě neřešitelných problémů.

Čím může kniha zaujmout:

- tématem – přátelství, nezištná pomoc; u starších a bystřejších čtenářů lze (s trochou fantazie) navázat i diskuzí o bezdomovectví (tak jako Palmác se i někteří lidé ocitají bez domova nezaviněně)
- příběhy jsou délkou i složitostí přístupné i těm nejmenším čtenářům
- po každé kapitole je uvedeno několik otázek, které rozvíjejí porozumění i slovní zásobu dětských čtenářů

Otázky a odpovědi ke knize:

Proč Palmác přišel o svou ulitu?

Chtěl se v horkém počasí vykoupat, svou ulitu nechal na břehu bez dozoru a někdo mu jí asi rozšlápl (v příběhu není přesněji uvedeno, jak k rozbití došlo).

Vymyslel Palmác nějakou náhradu za svou ulitu?

Sám Palmác žádnou náhradu nevymyslel, ale postupně vyzkoušel mnoho náhrad, které mu vymysleli jeho zvířecí kamarádi.

Našel Palmác náhradu za svou ulitu hned?

Hned ne, musel být trpělivý a zkusit mnoho různých řešení, než našel to pravé.

Už jsi taky někomu pomohl tak jako zvířátka pomáhala Palmácovi?

...

Můžou taky lidé přijít o svůj domov? Kdo jim takové situaci pomůže?

...

Ukázka:

Palmác šel dlouho a až těsně před setměním se ocitl v jahodí. Přikrytý jahodovým listem a obklopen sladkou jahodovou vůní usnul.

Spal až do rána, než ho probudila kapka rosy, která se sklouzla po jahodě a přistála mu rovnou na hlavě. Ze zvyku se schoulil a chtěl se schovat do domečku, ale v tom si uvědomil, že žádný nemá. Znova se dal do pláče.

Uslyšela ho берушка Вѣрушка, která si v rose pod jahodami právě umývala rozespálá očička. „Copak se ti stalo, že tak pláčeš?“

...

Beruška se na něj podívala a s úsměvem prohlásila: „Tak si najdeš jiný domeček. Copak musí mít všichni šneci jenom ulitu?“

Palmác se zamyslel. Ještě nikdy neviděl hlemýžď s jiným domečkem než s ulitou.

...

Příloha 3

PROCHÁZKOVÁ, Iva: *Středa nám chutná*

Praha: Albatros 1994. ISBN 80-00-00407-0.

Anotace:

Holčička Cilka, kterou jako miminko našel průvodčí ve vlaku, vyrůstá v dětském domově jménem Slunečnice. Nejde ale o domov ledajaký – ředitelka, zvaná Pralinka, dětem nechává naprostou volnost, netrestá je a nikdy téměř nikdy je k ničemu nenutí. Děti v domově vyrůstají spokojené, Cilka je dokonce tak spokojená, až jí z toho na hlavě začnou růst jablka. A protože jde o jablka kouzelná, přinášející pocit klidu a radosti, pečou z nich v dětském domově každou středu štrúdl pro děti i vychovatele. Idyla domova je narušena ve chvíli, kdy ředitelka Pralinka musí na několik měsíců do

Brána ke vzdělávání: školní čtenářské kluby

posilující rovné příležitosti dětí a žáků se SVP, CZ.1.07/1.2.00/27.0003

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Přidaná hodnota společenství – „Investice do rozvoje vzdělávání“

nemocnice a vedení domova přebírá zastupující ředitel Šeda – muž se smyslem pro pořádek a zodpovědnost.

Kouzelný příběh, ve kterém dětská fantazie a radost vítězí nad pořádkem a pevnými pravidly, napsala autorka oceněná řadou cen v oblasti dětské literatury.

Čím může kniha zaujmout:

- tématy: ústavní výchova, život bez rodičů, dětská fantazie
- příběh vhodný pro žáky prvního stupně i pro předčítání s předškoláky
- příběh o citlivém přístupu k dětské fantazii a dětském vidění světa může pomoci k většímu pochopení dětské duše některým vychovatelům

Otázky a odpovědi ke knize:

Jak to vypadalo v domově Slunečnice za ředitelky Pralinky?

Děti si mohly dělat, co je napadlo, mohly si samy brát jídlo ze spíže, zahrady byly zarostlé a plné koutů pro dětské hry...

Co dělaly děti a vychovatelé s jablky, která vyrostla Cilce na hlavě?

Nejprve je jedli, později je ale začali sbírat a každou středu z nich upekli štrúdl pro celý dětský domov.

Co si o tom, že Cilce rostou na hlavě jablka, myslel zastupující ředitel Šeda a co s tím chtěl dělat?

Jindřich Šeda se domníval, že jablka jsou projevem nějaké nemoci, a chtěl najít Cilce doktora a léčit jí.

Jaké těžkosti mohou mít v životě děti v dětském domově?

...

Proč se dítě může do dětského domova dostat? Může za to, že je v dětském domově, dítě samotné?

...

Ukázka:

...

Od té doby rostla Cilce jablka na hlavě denně. Časně odpoledne se většinou ukázalo malé poupě, které se rychle nalévalo a k večeru se rozvinulo v růžový, sladce vonící květ. V noci opadal a ráno, když Cilka vstávala, sedlo jí na temeni jedno nebo několik jablíček.

Pralinka si všimla, že čím je Cilka šťastnější, tím bohatší je úroda jablek z její hlavy. Ovoce bylo křehké, šťavnaté a stoupala po něm nálada.

Každé dítě, které mělo to štěstí Cilčino jablko ochutnat, se výrazně rozveselilo a v jeho chování nastal prudký obrat k lepšímu. Sama Pralinka, když se poprvé zakousla do žlutočerveného jablíčka, ucítila tak silný příliv radosti a životní energie, že šla a seřadila knihy v knihovně podle velikosti, což už se několik let chystala udělat. Bylo tak mnohem hezčí a koneckonců i přehlednější než dřívější abecední nepořádek.

...

Příloha 4

ŠTÍPLOVÁ, Ljuba: *Neplechaté pohádky*

Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2006. ISBN 80-242-1684-1.

Anotace:

Prasátko, o kterém vypráví veršovaná pohádka Ljuby Štíplové, je prasátkem velmi zapomětlivým, co může poplést, poplete, co může ztratit, ztratí. Navíc ho moc trápí posměch ostatních... zkouší najít radu a pomoc u telátek i u kohouta, všichni se mu ale jen posmívají a říkají tu hloupou básničku o tom, jak je prasátko popletené. Až kluk prasátka pomůže a poradí mu, aby si udělalo uzel na kapesníku – a protože prasátko nemá ani kapesník ani kapsu, kam by si kapesník mohlo dávat, udělá si uzel na ocásku.

V *Neplechatých pohádkách* je pohádka o zapomětlivém prasátku společně s pohádkou nedbalou (o prstech, které včas neopraví svou rukavici na zimu) pohádkou mlsnou (o kočce, která vytouženou rybku nakonec stejně nechytí) a pohádkou marnotratnou (kterak kapřík šupináč utratí všechny své šupiny na pouti).

Čím může zapomětlivá pohádka zaujmout:

- tématem poruch pozornosti a paměti – potřeba pomoci a ohleduplného přístupu ostatních
- odsouzení posměchu, netolerance
- veršovaný příběh vhodný první čtení se začínajícími čtenáři i pro předčítání s předškoláky

Otázky a odpovědi ke knize:

Pro co poslala maminka prasátko a co namísto toho prasátko doneslo?

Máma poslala prasátko pro pytel brambor a sáček majoránky na prasečí bramboračku – prasátko doneslo pytel majoránky a jeden brambor v sáčku.

Kdo se prasátku posmíval a kdo mu naopak pomohl?

Posmívala se mu ostatní zvířata, telátka a kohout. Pomohl mu kluk.

Co kluk chtěl za svou radu?

Chtěl, aby o tom prasátko napsalo pohádku, která by pomohla i ostatním zapomětlivým prasátkům i dětem.

Znáte ve svém někoho, kdo často a hodně zapomíná? Můžete mu nějak pomoci?

...

Ukázka:

Brána ke vzdělávání: školní čtenářské kluby
posilující rovné příležitosti dětí a žáků se SVP, CZ.1.07/1.2.00/27.0003
Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.
Přidaná hodnota společenství – „Investice do rozvoje vzdělávání“

...

Já povídám o prasátku, které mělo moc krásný, rovný ocásek a moc ošklivou, zamotanou paměť. Tu nejhorší paměť z celé prasátkovské školy. Zapomnělo na knížky i na úkoly, všechny hračky poztrácelo v trávě – kdoví, co vlastně mělo v hlavě, ale nic pořádného to určitě nebylo.

...

Příloha 5

HUXLEY, Aldous: *Vrány z Hruškovic*

Praha: MEANDER 2006. ISBN 80-86283-43-7.

Anotace:

Už rok snáší paní Vránová z Hruškovic vajíčka, jedno každý den (kromě nedělí a státních svátků), a jediné vráňátko se jí dosud nevylihlo. Pod topolem, na kterém mají Vránovi své hnízdo, bydlí totiž pan Had, který vždy odpoledne, když paní Vránová odejde nakoupit, vajíčko sežere. Jednou paní Vránová pana Hada nachytá a naléhá na manžela, aby záškodníka zahubil. Pan Vrána je ale pták rozumný a spíše než na nápady paní Vránové spoléhá na nápady svého přítele Sováka – společně vymyslí, jak Hada přemoci lstí...

Jediný příběh, který slavný anglický spisovatel napsal pro dětské čtenáře, vypráví o tom, jak rozumem a chytrostí může slabý přemoci silnějšího.

Čím může kniha zaujmout:

- tématem – dobro vítězí nad zlem pomoci rozumu
- krátký příběh vhodný i pro slabší čtenáře a děti, které neudrží dlouho pozornost
- krátký a chytrý příběh dokáže zaujmout i dospělého čtenáře – vhodné i pro čtení rodičů s dětmi

Otázky a odpovědi ke knize:

Proč pan Vrána neposlechl svou ženu a Hada nezahubil?

Nejspíš věděl, že pan Had je silnější a souboj s ním by patrně prohrál.

Jakou lstí porazili pan Vrána a pan Sovák Hada?

Pan Vrána a pan Sovák vytvořili z hlíny dvě vajíčka, která nechali ztuhnout na rozpáleném komíně, nabarvili tak, aby vypadala jako vajíčka paní Vránové. Pan Had pak obě vejce nalezené v hnízdě Vránových spolkl a poté se ve velkých bolestech břicha zamotal do větví stromu tak, že se nemohl již rozmotat.

Měli po vítězství nad Hadem Vránovi svá vráňátka?

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Ano, Vránovým se narodilo mnoho vráňat a Hada zamotaného ve větvích stromu paní Vránová používala jako šňůru pro sušení plenek.

Co se Vám na příběhu líbilo nejvíce?

...

Jaké ponaučení z příběhu plyne?

...

Ukázka:

...

Starý pan Sovák, který pracoval na nočních směnách a přes den spal, právě vstával, když u něho pan Vrána zaklepal.

„Pojď dál, Abrahame,“ řekl. „Promiň, že jsem v pantoflích.“ Pan Vrána se posadil, a zatímco se pan Sovák holil a česal si peří, vypověděl mu celý příběh. „Dobrá,“ řekl starý pan Sovák, když pan Vrána skončil, „můžeme udělat samozřejmě jen jedinou věc.“

„A to jakou?“

...

Literatura

- odborná:

BROWN, Eleanor Frances. *Bibliotherapy and Its Widening Applications*. New Jersey: The Scarecrow Press, 1975. ISBN 0-8108-0782-3.

DAVIES, Leah. *Using Bibliotherapy with children* /online/. New York: Kelly Bear Press, 2003 (cit. 2013-08-15). Dostupné z:

<http://www.kellybear.com/TeacherArticles/TeacherTip34.html>.

HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-901549-0-5.

SVOBODA, Pavel. Poetoterapie. In: MÜLLER, Oldřich. *Terapie ve speciální pedagogice*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. ISBN 80-244-1075-3.

Velká všeobecná encyklopedie Diderot. Praha: Diderot, 2000. ISBN 80-902723-4-7.

- beletrie:

GEMMEL, Stefan. *Žádný strach, zajíčku*. Praha: Nakladatelství Thovt 2005. ISBN 80-903653-3-7.

HUXLEY, Aldous. *Vrány z Hruškovic*. Praha: MEANDER 2006. ISBN 80-86283-43-7.

POSPÍŠILOVÁ, Zuzana. *Domeček pro šneka Palmáce*. Praha: Portál 2008. ISBN 978-80-7367-463-2.

PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Středa nám chutná*. Praha: Albatros 1994. ISBN 80-00-00407-0.

ŠTÍPLOVÁ, Ljuba. *Neplechaté pohádky*. Praha: Euromedia Group – Knižní klub 2006. ISBN 80-242-1684-1.